

Tonga

**LAO KI HE NGA AHI ME'ATAU MO E
MAHAFU**

VAHE 20.03

Tohi Lao Fakatonutonu 2016

LAO KI HE NGAahi ME'ATAU MO E MAHAFU

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA I - TALATEU		7
1	Hingoa nounou.....	7
2	'Uhinga'i Lea.....	7
KONGA II - NGAahi LAISENI KE FA'U NGAahi ME'ATAU PE MAHAFU		8
3	Tapui 'a hono fa'u me'atau pe mahafu	8
KONGA III - NGAahi LAISHNI KE MA'U, NGAUE'AKI PE TO'O HOLO 'A E NGAahi ME'ATAU PE MAHAFU.		9
4	'Oku tapu ke ma'u 'e ha taha ha me'atau pe mahafu te'eki laiseni	9
5	Vaha'a taimi 'oku faka'ata' i he ngaahi me'a 'e ni'ihii	10
6	Anga 'a hono ma'u 'o e laiseni	10
7	Faka'ilonga 'o e ngaahi me'atau.....	11
8	Ngaahi laiseni mole.....	11
9	Ngaahi me'atau mo e mahafu kuo mole pe faka'auha	11
KONGA IV - KO KINAUTOLU KUO LAISENI KE FAKATAU ME'ATAU		12
10	Ngaahi laiseni 'a kinautolu fakatau me'atau.....	12
11	Fakafaingata'a'ia'i 'o ha sivi 'o e koloa.....	13
12	Ke fakahā 'i he matafale koloa 'a e taha laiseni fakatau me'atau	14
13	Tauhi mo e tauhi ke malu 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu	14

KONGA V - FAKATAU MAI, MA'U MAI, HU MAI MO E HU ATU KI MULI 'O E NGAahi ME'ATAU MO E MAHAFU 14

14	Fakatau mai pe ma'u mai	14
15	Laiseni ke hū mai me'atau mo e mahafu.....	16
16	Ngaahi me'atau mo e mahafu 'oku 'ave 'i he meili.....	16
17	Laiseni hū atu ki muli	16
18	Ngaahi taulanga mo e ngaahi feitu'u hū mai mo e hū atu ki muli 'o e me'atau mo e mahafu.....	16
19	Ke fakahā 'a e ngaahi me'atau pe mahafu hū mai mei muli	17
20	Tautea 'i hano hū mai mei muli pe hū atu ki muli ta'efakalao	17
21	'Ave holo 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu.....	17
22	Fufuu'i 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kuo hū mai ta'efakalao	17
23	'E ngofua ki he Palemia ke ne fakatapui 'a hono hū mai mo e hū atu ki muli 'o e me'atau mo e mahafu	18
24	Tautea 'o ha vaka 'oku ne hū mai mei muli pe hū atu ki muli ta'efakalao 'a e me'atau mo e mahafu	18
25	Fakatapui 'o e ngaahi me'atau 'i he ngaahi feitu'u 'e ni'ihī	19

KONGA VI - ME'A KEHEKEHE 20

26	Ke toe ngofua 'a hono ngaue'aki , etc 'o e ngaahi me'atau 'e ni'ihī 'o ka 'i ai hano fakamafai.....	20
27	'E ngofua ke 'oua 'e 'oatu ha laiseni	20
28	Tautea 'o ha ma'u fakamo'ua pe fakatautuki 'o ha me'atau pe mahafu	21
29	Kumi 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu 'i hano fakamafai 'e he Fakamaau'anga.....	21
30	Tauhi fakalao 'e he kau Polisi ha me'atau pe mahafu	22
31	Hū ki ha feitu'u ta'e 'i ai ha tohi kumi koloa	22
32	'I ha 'ikai lava 'a e tokotaha ma'u laiseni ke hoko atu 'a 'ene ngaue fakapisinisi	22
33	Tuku 'o e me'atau pe mahafu 'i ha 'apitanga polisi	23
34	Tuku atu 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kuo tauhi fakalao.....	23
35	Ko ia 'oku 'a'ana	24
36	Fakapale 'o e kau talatala.....	24
37	Tukuange ke mole.....	24
38	Ke malu 'a hono tauhi 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu.....	24
39	Tautea fakalukufua	25
40	Mo'ua 'a e taha ma'u laiseni mo e taha ko hano fakafofonga.....	25
41	Kumi 'i he ngaahi vaka	25
42	Ma'u 'o ha me'atau pe mahafu ke fai'aki ha hia	26
43	Taha kuo taki ke 'ave ki ha 'apitanga polisi.....	27
44	To'o holo 'a e me'atau 'i ha feitu'u fakapule'anga	27
45	Hū ta'e ngofua mo ha me'atau ki ha fale	27
46	Mafai ke ta'ofi mo kumi 'i ha taha he hala ha ngaahi me'atau pe mahafu	27
47	Lau 'oku pehē.....	27
48	Ngaahi tu'utu'uni.....	28

49	Mafai ke faka'atā	28
50	Ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni ke fakalahi'aki 'a e Ngaahi Lao kehe.....	28

LAO KI HE NGAahi ME'ATAU MO E MAHAFU

KO E LAO KE TAMATE'I 'AKI 'A E LAO KI HE MAHAFU PEA KE FAI
HA TU'UTU'UNI 'OKU LELEI ANGE KI HE PULE'I, MA'U, FA'U,
FEFAKATAU'AKI, TAUHI, HU MAI MEI MULI MO E HU ATU KI MULI
'O E NGAahi ME'ATAU MO E MAHAFU¹

Kamata'anga [29 'o Novema, 1968]

KONGA I - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao'ni ko e Lao ki he Ngaahi Me'atau mo e Mahafu.

2 'Uhinga'i Lea

'I he Lao'ni, tuku kehe ha 'uhinga kehe 'e hā 'i hono ngaahi kupú, ko e —

“**mahafu**” ko hono 'uhinga ko ha mahafu 'o ha fa'ahinga me'atau pē 'a ia 'e faka'uhinga 'i mui 'i heni, pea 'oku kau ki ai 'a e ngaahi mahafu mētale, ngaahi mahafu mofele, mahafu mētale lalahi pe ha me'a pē kuo fa'u pe liliu faka-fe'unga ki he pe 'e lava ke ngāue'aki fakataha mo ha me'atau, pe kuo fa'u pe liliu fakafe'unga ke 'ai ai ha huhu'a kona pe ko ha kasa pe ha toe me'a kehe, ka 'oku 'ikai ke kau ki ai 'ae ngaahi tao 'oku fana'i mei he umá 'o tāfataha pē 'a honau ngāue'aki ki he tāmata iká;

“**me'atau**” ko hono 'uhingá ko ha fa'ahinga me'a tāmata pē 'oku ngutu'i me'afana 'a ia 'e lava ke fana'i mei ai ha mahafu, mahafu mētale pe ha toe me'a 'oku fana'i mo ha fa'ahinga me'atau pē kuo fa'u pe liliu fe'unga ke

ngāue'aki ki he fana'i 'o e mahafu, mahafu mētale, pe ha toe me'a 'oku fana'i mo ha toe fa'ahinga me'atau pe kuo fa'u pe liliu fakafe'unga ke fana'i 'aki ha huhu'a kona, kasa, pe ha toe me'a 'oku fakatu'utāmaki ki he kakai, pea kau ki ai ha konga totonu 'o e me'a fakatu'utāmaki ki he kakaí, pea kau ki ai ha konga totonu 'o e me'a fakatu'utāmaki ko iá pea mo ha naunau 'o e me'a fakatu'utāmaki ko ia 'oku ngāue'aki ki hano fakalongolongo'i 'o e longoa'a pe tapa 'o ha ulo 'e hoko 'i hano fana'i 'o e me'ataú, ka 'oku 'ikai ke kau ki ai ha ngaahi me'a kuo fa'u pe liliu fakafe'unga ke ngāue'aki tāfataha pē ki he fana'i 'o ha ngaahi mata'i tao ke hokaika'aki;

“**taha laiseni fakatau me'atau**” ko hono 'uhingá ko ha taha kuo ma'u laiseni fakalao ke ne fefakatau'aki 'a e ngaahi mo e mahafu pea mo monomono 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu 'oku fakahū atu ki tu'a koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Laó ni;

“**pekenene**” ko hono 'uhingá ko ha me'atau pe ko ha toe fa'ahinga me'a fakatu'utāmaki 'a ia 'e fana'i mei ai ha mahafu, mahafu mētale pe ha toe me'a 'oku fana'i , pea ko hono lōloa 'a hono ngutu'i me'afana, 'a ia 'oku 'ikai lau ai mo e 'ai'anga mahafu 'oku vilo pe 'oku vilo pe 'oku lava ke to'o pe ko e konga ki mui 'i he ngutu'i me'afaná 'oku 'ikai lōloa ange 'i he milimita 'e 230;²

“**feitu'u kuo tapu'i**” ko hono 'uhinga ko ha feitu'u kuo fakatapui 'e he Kapineti ke ma'u ai 'e ha taha, ngāue'aki pe to'o holo ai ha ngaahi me'atau ;³

“**vaka**” 'oku kau ki ai ha vaka lahi, vaka pe vakapuna mo ha toe me'a pe kuo ngaohi pe ngāue'aki ki he uta 'i he tahí pe 'i he 'atā 'o ha kakai pe ko ha koloa.

KONGA II - NGAahi LAISENI KE FA'U NGAahi ME'ATAU PE MAHAFU

3 Tapui 'a hono fa'u me'atau pe mahafu

- (1) Kapau 'e 'i ai ha taha te ne fa'u ha me'atau pe mahafu, kuo pau ke halaia 'a e taha ko ia 'i he hia pea 'e lava 'i ha'ane mo'ua ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 10 pe 'e mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi ange 'i he \$2000 pe 'e tautea 'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula ko ia fakatou'osi.
- (2) 'I he kupu'ni ko e fo'i lea ko e “fa'u”, 'i he'ene fekau'aki mo e ngaahi me'atau, 'oku 'ikai ke kau ki ai 'a hono monomono 'o e ngaahi me'atau, pe ko c fakakehe'i, fetongi pe fakafo'ou 'o ha konga totonu 'o ha me'atau .

KONGA III - NGA AHI LAISHNI KE MA'U, NGAUE'AKI PE TO'O HOLO 'A E NGA AHI ME'ATAU PE MAHAFU.

4 'Oku tapu ke ma'u 'e ha taha ha me'atau pe mahafu te'eki laiseni

- (1) 'Oku pau 'e 'ikai ma'u 'e ha taha pe te ne ngāue'aki pe to'o holo ha me'atau pe mahafu, tuku kehe 'o ka kuo laiseni 'a e me'atau takitaha mo e mahafu takitaha 'oku ne ma'u, ngāue'aki pe to'o holo ko ia, pea ke ne ma'u, ngāue'aki, mo to'o holo 'a e me'atau mo e mahafu ko ia 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku ha 'i he laiseni ko ia.
- (2) 'Oku pau ko ha taha 'oku ne ma'u, ngāue'aki pe to'o holo ha me'atau pe mahafu 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane laiseni pehē 'e halaia ia 'i he hia mo lava ke mo'ua 'i he me'atau kotoa ko ia takitaha pe kotoa 'o e mahafu oku ne ma'u, ngaue'aki pe to'o holo —
 - (a) ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 10, 'o kapau ko e hia ko ia na'e fai 'i ha feitu'u kuo tapui;
 - (b) ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 5, 'o kapau na'e fai 'a e hia ko ia 'i ha feitu'u kehe.
- (3) 'Oku pau ko ha taha 'oku ne ma'u, pe ngāue'aki pe to'o holo ha me'atau pe mahafu 'o 'ikai fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'oku hā 'i he laiseni ko ia 'e halaia ia 'i he hia pea 'e lava 'i ha'ane mo'ua ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2.
- (4) 'Oku pau ke faka'atā, 'o ngata pe 'i he me'a 'oku tu'utu'uni, mei he ngāue'aki 'o e kupu ni 'a e kakai ko eni —
 - (a) ko ha mēmipa pe 'o e Kau Polisi, Va'a Malu'i 'o e Fefolau'aki Vakapuna pe Kau Tau Malu'i Fonua 'o Tonga pe ha taha pe kuo fakanofu 'o ngāue 'i he Potungāue 'Api Pōpula pe Potungāue Tute, 'oku ne ma'u, ngaue'aki pe to'o holo ha me'atau pe mahafu koe'uhi ko e fai 'a hono ngaahi fatongia fakalao;⁴
 - (b) ko e kau kavaka mo e kau pasese 'o ha vaka, 'a ia 'oku 'ikai ko ha vaka 'oku ngaue'aki tafataha pe ki he uta koloa mo e kau pasese 'i he loto Pule'anga ni, pea ko e ngaahi me'atau mo e mahafu ia ko e konga totonu pe ia 'o e naunau tau 'o e vaka ko ia, pe ko e ngaahi me'atau mo e mahafu 'i loto pe 'i he funga vaka 'oku fiema'u ia ki he ngāue 'a e vaka ko ia;
 - (c) ko ha 'ofisa ngāue faka-Pule'anga pē 'a ia kuo faka'atā 'i ha tohi 'e he Kapineti mei he ngāue'aki ki ai 'a e kupu ni koe'uhi ko e ngaahi me'atau pe mahafu 'e tu'utu'uni 'e he tohi faka'atā ko ia;
 - (d) ko ha taha laiseni fakatau me'atau pea mo 'ene kau sevaniti koe'uhi ko e ngaahi me'atau pe mahafu 'oku nau ma'u tu'unga 'i he ngāue pisinisi 'a e taha laiseni fakatau me'atau ko ia.

5 Vaha'a taimi 'oku faka'atā 'i he ngaahi me'a 'e ni'ih

'Oku pau 'e 'ikai lau kuo halaia ha taha 'i ha maumau'i 'o e Lao ni pe ha Ngaahi Tu'utu'uni 'oku fai koe'uhi ko e Lao ni, 'o kapau ko e me'a pe 'oku ne fai ko 'ene ma'u pe ko 'ene tauhi 'i he ongo māhina ko Sanuali mo Fepueli 'o ha ta'u pe ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku 'ikai ke kei laiseni'i, kapau na'e ma'u pe tauhi 'e he taha ko iá 'a e me'atau pe mahafu ko ia 'i he 'aho 31 'o Tisema 'o e ta'u kuo hili angé ha laiseni kuo fakahū atu koe'uhi ko e Lao ni, 'o e me'atau pe mahafu ko iá.

6 Anga 'a hono ma'u 'o e laiseni

(1) 'E ngofua ke ma'u ha laiseni 'o e me'atau mo e mahafu koe'uhí ko e Lao ni 'aki hano fai 'o ha tohi kole ki he Minisitā Polisi fakataha mo e pa'anga kuo tu'utu'uni ke totongi 'o fakatatau ki ha fakahū atu 'o ia 'i hano faka'atā fakapatonu 'e he Minisitā Polisi:

Ka kuo pau kapau, na'e ma'u 'e he taha kole laiseni ki mu'a, pea hili hifo pē ia pea ne fai 'a 'ene tohi kole laiseni, 'i he taimi ko ia na'e kei ngāue'aki ai 'a e laiseni pe ko ha kongā 'o e taimi ko iá ha laiseni 'o e me'atau mo e mahafu 'oku hā 'i he tohi kolé, pea 'ikai ko e laiseni ko ia na'e 'osi ta'ofi fakataimí pe fakata'e'aonga'i, 'e ngofua ke tala ngutu pē pe 'i ha tohi 'e he taha kole ko ia ki ha 'ofisa polisi 'a 'ene kole ke fakafu'ou 'a 'ene laiseni ki he me'atau mo e mahafu tatau pē ko ia, pea 'e ngofua ke, tuku kehe ange 'a ia 'oku tu'utu'uni 'e he kupu-si'i 'oku hokó, fakafu'ou 'a e laiseni ko iá 'e ha 'ofisa polisi pē.

(2) 'Oku pau 'e 'ikai fakahū atu pe fakafu'ou ha laiseni 'o ha me'atau pe mahafu ki ai, tuku kehe 'o ka toki faka'atā fakahangatonu 'a e laiseni ko ia 'e he Minisitā Polisi.

(3) 'Oku pau 'e 'ikai lava ke fakahū atu ha laiseni 'o ha me'atau pe mahafu 'i ha hingoa 'o ha patinasipi, kautaha pe kopolesio.

(4) 'I he fai 'o ha tohi kole —

(a) ki ha laiseni 'o ha me'atau 'e ha taha 'a ia na'e 'ikai ke ma'u laiseni ki mu'a koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu ni; pe

(b) ke laiseni'i ha me'atau 'a ia 'oku te'eki ke laiseni 'i he Pule'anga ni,

'oku pau 'e 'ikai ke fakahū atu ha laiseni 'o e me'atau ko ia tukukehe 'o ka 'e 'uluaki 'oatu 'a e me'atau ko ia ke sivi 'e he 'ofisa polisi ko ia 'oku fai ki ai 'a e tohi kole laiseni ki mu'a pea toki fakahu atu 'a e laiseni.

(5) 'Oku pau ke ngata 'a e 'aonga fakalao 'a e laiseni pehē kotoa pē 'i he 'aho tolungofulu-mā-taha 'o e Tisema ko ia 'oku hoko mai 'i he 'aho 'o e fakahu atu pe fakafu'ou.

(6) 'Oku pau ki he 'ofisa takitaha 'oku ne fakahū atu, fakafu'ou pe fakamo'oni hingoa 'oku lava ke ngaue'aki ha laiseni koe'uhí ko e Lao ni ke fakahū 'o tohi 'a e ngaahi fakamatala 'o e me'a ko ia 'i he tohi lēsisita 'a ia 'e tauhi 'i he ngāue'anga Polisi kotoa pē 'a ia 'oku fai ai 'a e fakahu atu, fakafu'ou pe fakamo'oni ko ia.

- (7) 'E ngofua ki he Ministā Polisi 'aki ha'ane fakamo'oni hingoa 'i he laiseni 'o tu'utu'uni ko e taha 'o e me'a ke fai ko e fakapipiki 'i he laiseni ko ia 'a e tā fotokalafi 'o e tokotaha 'oku hā 'a hono hingoá 'i he laiseni ko iá, pea ko e tokotaha ko ia 'oku tu'u 'a hono hingoa 'i ai kuo pau ke ne ma'u 'iate ia 'a e laiseni koia 'i he taimi pē te ne to'o holo ai 'a e me'atau ko ia 'oku fekau'aki mo e laiseni kuo fakahu atu ko ia.

7 Faka'ilonga 'o e ngaahi me'atau

- (1) 'I he taimi pē kuo fai ai ha tohi kole laiseni 'o ha me'atau 'a ia oku 'ikai faka'ilonga'i 'aki ha ngaahi mata'itohi pe ngaahi mata'ifika pe 'i ha toe founa 'a ia 'e lava ke 'ilo'i aí, 'e ngofua ki he 'ofisa polisi ko ia kuo fai ki ai 'a e tohi kole laiseni, ki mu'a 'oku te'eki fakahū atu 'a e laiseni 'a ia na'e kole mai ki ai, ke ne faka'ilonga'i 'a e ngaahi me'atau ko ia 'aki ha faka'ilonga tu'uma'u 'a ia 'e lava ke 'ilo ai 'a e me'atau ko ia 'a mui, ka 'i ha founa ko ia 'a ia 'e 'ikai lava ai ke maumau'i pe fakamatamatakovi'i 'a e me'atau . Ka 'i ai ha taha 'i ha'ane loto 'aki 'oku ne maumau'i, fakakehe'i, liliu, liliu kākaa'i pe tohi loi'i 'a e faka'ilonga ko ia pe 'oku ne faka'ilonga'i 'i ha founa kākā ha me'atau 'aki ha faka'ilonga 'oku meimei tatau pe ko e 'ai ke tatau mo ha faka'ilonga 'oku ngāue'aki ki hono faka'ilonga'i 'o e ngaahi me'atau koe'uhi ko e kupu ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo ke lava ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'i ha'ane loto 'aki 'oku ne maumau'i, fakakehe'i, liliu, liliu kākaa'i pe tohi loi'i 'a e fika fakahokohoko 'a e taha fa'u me'atau ,i ha me'atau ,kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo ke lava ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e ua.

8 Ngaahi laiseni mole

Kapau 'e 'i ai ha laiseni kuo fakahū atu koe'uhi ko e kupu 4 'o e Laó ni, 'a ia kuo faka'auha, fakakehe'i pe kuo mole, 'e ngofua ki he taha ko ia 'oku hā hono hingoá 'i he laiseni ke ne fai ha tohi kole laiseni ki ha 'ofisa polisi kuo fakamafai ke ne fakahu atu ki tu'a 'a e ngaahi laiseni pea 'i he funga 'o e loto fiamālie 'a e 'ofisa polisi ko ia ko e tohi kole laiseni ko ia na'e fai 'i he founa totonu, 'e 'oatu leva 'e he 'ofisa polisi ko ia ha laiseni fo'ou 'o fetongi 'aki 'a e laiseni ko ia kuo faka'auha, fakakehe'i pe kuo mole, 'i he hili 'a hono totongi 'e he taha kole laiseni ki he 'ofisa polisi ko ia 'a e pa'anga ko ia 'oku tu'utu'uni ke totongi koe'uhi ko e laiseni.

9 Ngaahi me'atau mo e mahafu kuo mole pe faka'auha

'I he taimi pē kuo mole ai pe faka'auha ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku kei ngāue'aki 'a hono lasiseni ko e taha ko ia 'oku hā 'a hono hingoa 'i he laiseni pe ko ha taha pē na'a ne ma'u 'a e me'atau pe mahafu ko ia kimu'a 'i he mole pe faka'auha 'o e me'atau pe mahafu ko ia, kuo pau kimu'a 'oku te'eki ke 'osi 'a e 'aho 'e 14 mei he taimi ko ia na'a ne 'ilo ai 'a e mole pe faka'auha ko ia ke ne fai ha

fakamatala 'o e me'a ko ia ki he 'apitanga polisi ko ia 'oku ofi taha ki he feitu'u 'oku ne nofo ai.

KONGA IV - KO KINAUTOLU KUO LAISENI KE FAKATAU ME'ATAU

10 Ngaahi laiseni 'a kinautolu fakatau me'atau

- (1) Fakatatau ke he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni 'e 'ikai ke toe 'i ai ha taha, ka ko e taha laiseni fakatau me'atau pē pe ko 'ene kau ngāue 'i he fai 'e he kau ngaue ko ia 'a e ngāue fakapisinisi 'a e taha laiseni fakatau me'atau ko ia, 'e ngofua 'i he'ene fai 'o 'ene fefakatau'aki pe ngāue fakapisinisi ke —
 - (a) ne fakatahataha'i pe veteki, fakama'a, monomono, sivi pe 'ahi'ahi'i pe 'oku lelei ha me'atau pe mahafu;
 - (b) fakatau atu, liliu pe faka'ali'ali ke fakatau atu ha me'atau pe mahafu koe'uhi ko e ngaahi me'a ko ia kuo lau ki ai;
 - (c) tauhi pe 'e 'iate ia ha me'atau pe mahafu koe'uhi ko e ngaahi me'a ko ia 'oku lau ki ai 'i mu'a.
- (2) 'E ngofua ki he Minisitā Polisi ke ne fakahū atu 'a e ngaahi laiseni, 'i he sīpinga tohi 'oku tu'utu'uni, ki he fefakatau'aki mo e monomono 'o e me'atau pe mahafu 'i he hili 'a hono totongi 'o e pa'anga 'oku tu'utu'uni, pea kuo pau ki he taha kotoa pē 'oku nau tohi 'o kole 'a e laiseni pehē ke nau 'oatu ha ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o kau ki he feitu'u ngaue fakapisinisi kotoa pē 'a ia 'oku ne 'amanaki fai ai 'ene ngāue fakapisinisi ko e taha kuo laiseni fakatau me'atau .
- (3) 'Oku pau ke 'osi 'a e taimi 'oku ngāue'aki ai 'a e laiseni ko ia kotoa pē 'i he 'aho 31 'o Tisema 'i he ta'u ko ia na'e fakahū atu ai 'a e laiseni.
- (4) 'Oku pau 'i he taimi kotoa pē ke tauhi 'e he taha kotoa pe kuo ma'u laiseni pehē ha ngaahi tohi 'a ia 'e hā ai ha ngaahi fakamatala totonu 'o e ngaahi me'atau pe mahafu kotoa pē 'oku ne fakahū mai mei muli pe 'oku 'oatu kiate ia 'i he'ene fai 'o 'ene ngāue fakapisinisi pea mo e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pē 'oku ne fakatau atu pea mo e ngaahi faka'ilonga 'a ia 'e lava 'o 'ilo'i ai 'a e ngaahi me'atau kotoa pē kuo ne fakatau atu fakataha mo e 'aho na'e fai ai 'a e fakatau atu pea mo e tu'asila 'o e taha na'e fakatau atu ki ai, pea kuo pau, 'i hano 'eke koe'uhi ke sivi, ke ne fakahā 'a e ngaahi fakamatala ko iá ki ha 'ofisa polisi 'i he feitu'u mo e taimi ko iá 'e fiema'u ki ai tu'unga 'i ha 'uhinga lelei 'a e 'ofisa polisi ko ia.
- (5) 'Oku pau ki he taha pehē kotoa pē kuo ne ma'u laiseni pehē ke ne 'oatu ki he Minisitā Polisi kimu'a 'oku te'eki 'osi 'a e 'uluaki 'aho 'e 7 'o e māhina fakata'u kotoa pe ha ngaahi fakamatala fakaikiiki 'i he founga 'oku tu'utu'uni ki he'ene koloa fakapisinisi pea mo e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pe kuo ne hū mai mei muli pe kuo ne ma'u 'i he'ene fai 'o 'ene ngāue

fakapisinisi pea mo e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pē kuo ne fakatau atu 'i he mahina fakata'u ko ia ne hili ange.

- (6) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo kuo pau ke lava 'o tautea 'aki ha nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2 pe 'e mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe tautea'aki ia 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula ko ia fakatou'osi. Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i pe 'ikai tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (4) 'o e kupu ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea kuo pau ke lava ia 'o mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$50.
- (7) Ko ha taha kuo fakahū atu ki ai 'a e laiseni ko ia 'a ia 'oku lau ki ai 'i mu'a kuo pau ke ne fakahā ki he Minista Polisi mo ha toe feitu'u fakapisinisi 'a ia 'oku ne 'amanaki ke ngaue fakapisinisi ai ko e taha laiseni fakatau me'atau, 'a ia 'oku 'ikai ke ha 'i he laiseni, pea kuo pau ke ne 'oatu 'a e ngaahi fakamatala fakaikiiki ko ia 'e tu'utu'uni ke ne fai.
- (8) 'E ngofua ki he Minisitā Polisi, 'o ka 'oku ne fiemālie ko ha feitu'u ke fai ai ha ngāue fakapisinisi kuo fakahā kiate ia 'e ha taha, koe'uhi ko ha kupu-si'i 'o e ongo kupu-si'i (2) pe (7) 'o e kupu ni, ko ha feitu'u ia 'e 'ikai ke ngofua ke fai ai ha ngāue fakapisinisi 'a ha taha fakatau me'atau koe'uhi 'e fakatu'utāmaki ki he mo'ui 'a e kakai pe ki he melino faka-e-kakai, pe koe'uhi 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e ngaahi teuteu malu'i 'oku malu'i 'aki 'a e ngaahi me'atau pe mahafu 'i he feitu'u ko ia ke fai ai 'a e ngāue fakapisinisi, ke 'oua te ne 'oange ha laiseni ki ha tohi kole ke laiseni 'a e feitu'u pēhē ke fai ai 'a e ngaue fakapisinisi ko ia.
- (9) Kapau 'e 'i ai ha taha laiseni fakatau me'atau 'oku 'i ai hano feitu'u ngāue fakapisinisi 'oku te'eki ai laiseni ka 'oku ne fai 'ene ngaue fakapisinisi ko e tokotaha fakatau me'atau 'i he feitu'u ko ia, kuo pau, ke halaia 'i he hia 'a e taha laiseni fakatau me'atau ko ia ki he feitu'u ngāue fakapisinisi takitaha kotoa pē 'oku ne ngāue fakapisinisi ai ko e tokotaha fakatau me'atau pea 'e lava ke tautea 'aki ha nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai lahi ange 'i he ta'u 'e 5 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$1000 pe 'e tautea 'aki 'a e nofo pōpula mo e mo'ua pa'anga ko ia fakatou'osi.

11 Fakafaingata'a'ia'i 'o ha sivi 'o e koloa

- (1) 'Oku pau'a ki he laiseni fakatau me'atau kotoa pe 'i ha fekau ki ai 'e ha 'ofisa polisi, 'oku 'ikai ke 'i lalo hifo 'i he tu'unga 'inisipekita-si'i pe ko ha 'ofisa polisi 'oku pule 'i he 'apitanga polisi, ke ne tuku ange 'a 'ene koloa 'i he'ene fefakatau'aki fakapisinisi ko ia ke sivi 'e he 'ofisa polisi ko ia.
- (2) Ka 'i ai ha taha, 'i ha'ane loto ki ai, te ne fufū'i 'a e koloa 'i he fefakatau'aki fakapisinisi ko ia 'a e taha laiseni fakatau me'atau ko ia mei ha 'ofisa polisi 'i ha'ane loto ki ai, te ne fakafisi ke ne fakahā atu ki he 'ofisa polisi ko ia 'a e feitu'u 'oku tauhi ai 'a e koloa ko ia, kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea ia 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he māhina

'e 6 pe mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$50 pe tautea 'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula ko ia fakatou'osi.

12 Ke fakahā 'i he matafale koloa 'a e taha laiseni fakatau me'atau

- (1) Ko e taha laiseni fakatau me'atau kotoa pe kuo pau ke ne fakapipiki 'i ha feitu'u 'i tu'a 'i he matapā 'o hono matafale koloa pe feitu'u ngāue fakapisinisi ha laupapa pe me'a 'oku meimei tatau mo ia 'a ia 'oku tu'u ai 'a e ngaahi fo'i lea ko e "Laiseni ke Fefakatau'aki Me'atau mo e Mahafu" pea ke tohi'i 'a e ngaahi fo'i lea ko ia ke 'ilonga lelei mo 'i ha ngaahi mata'itohi lalahi 'o 'ikai ke si'i hifo 'a e mā'olunga 'o e mata'itohi takitaha 'i he milimita 'e 5.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai te ne fai ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu ni, kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$10.

13 Tauhi mo e tauhi ke malu 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu

- (1) 'Oku pau ki he taha laiseni fakatau me'atau kotoa pē, ke ne tauhi, 'i hono ngaahi feitu'u ngaue fakapisinisi takitaha 'a ia 'oku tauhi ai 'a e ngaahi me'atau pe mahafu, ha fale tauhi'anga koloa fe'unga 'oku malu ke tauhi ai 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu 'a ia 'oku ne ma'u.
- (2) 'Oku pau ke malu 'o fe'unga ki he loto fiemālie 'a e Minisita Polisi 'a e fale tauhi'anga koloa takitaha kotoa ko ia 'oku lau ki ai 'i mu'a mo kuo pau ke taha pē 'a e hū'anga ki ai pea ke loka'i 'aki 'a e hū'anga ko ia he'ene mapuni ha ongo loka malu 'e ua.
- (3) Ka 'i ai ha taha 'e 'ikai te ne tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni, kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo lava ke tautea ia 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2 pe 'e mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe ke tautea 'aki 'a e nofo pōpula mo e mo'ua pa'anga ko ia fakatou'osi.

KONGA V - FAKATAU MAI, MA'U MAI, HU MAI MO E HU ATU KI MULI 'O E NGAahi ME'ATAU MO E MAHAFU

14 Fakatau mai pe ma'u mai

- (1) 'E ngofua ki he Minisita Polisi ke ne fakahū atu ki ha taha, 'i he founa kuo tu'utu'uni pea mo 'i he funga 'o e totongi 'o e pa'anga kuo tu'utu'uni, ha laiseni ke fakamamafa'i 'aki 'a e fakatau mai pe ma'u mai 'o ha me'atau pe mahafu, pea ko e laiseni ko ia 'e mahina pe 'e taha 'a e fuoloa 'o 'ene 'aonga fakalao.

- (2) 'Oku pau 'e 'ikai ke 'i ai ha taha 'e 'oatu ki ai ha me'atau pe mahafu, tatau ai pē pe ko 'ene fakatau mai pe ko e 'ai ke 'oatu ki he taha ko ia tu'unga 'i ha toe founa kehe, tuku kehe 'o ka 'oku 'i ai ha laiseni 'a e taha ko ia ki he me'atau pe mahafu ko ia 'a ia ko e laiseni ko ia na'e fakahū atu koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe 'o ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane laiseni pehē ka ko e taha ia kuo faka'atā koe'uhi ko e me'atau pe mahafu ko ia 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e Kupu 4 'o e Lao ni.
- (3) 'Oku pau 'e 'ikai ke 'i ai ha taha te ne 'oatu ha me'atau pe mahafu, tatau ai pe pe ko 'ene 'oatu 'i ha fakatau atu pe ko 'i ha founa kehe ki ha taha, tuku kehe 'o ka ko e taha 'oku ne fiema'u ke ne fakatau mai pe ko 'i ha toe founa kehe, 'a e me'atau pe mahafu ko e taha 'oku ne ma'u ha laiseni 'a ia na'e fakahū atu koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe 'o ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane laiseni pehē ka ko e taha ia kuo faka'atā koe'uhi ko e me'atau pe mahafu ko ia 'e he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 4 'o e Lao ni.
- (4) 'Oku pau ki ha taha, 'a ia 'oku ne fakatau mai pe ma'u mai 'i ha toe founa kehe ha me'atau pe mahafu koe'uhi ko ha laiseni 'a ia kuo fakahu atu koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu ni, ke ne —
- (a) fakamo'oni hingoa ki he laiseni ko ia, pea mo ne ke tu'u ki ai 'a e 'aho ma'u ai pea mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki 'oku fekau'aki pea mo e me'atau pe mahafu ko ia kuo fakatau mai pe ma'u mai ko ia;
- (b) 'oatu 'a e me'atau ko ia kuó ne fakatau mai pe na'a ne ma'u mai fakataha mo e laiseni, kimu'a 'i he uike 'e taha pea toki 'osi 'a e taimi ngāue'aki 'o e laiseni, ki he ngāue'anga polisi ko ia na'e fakahū atu ai 'a e laiseni koe'uhi ke —
- (i) lava 'o fai hano sivi 'o e me'atau ko ia fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 6(4) 'o e Lao ni; pea mo
- (ii) lava 'o fakahu atu ha laiseni koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 6 'o e Lao ni.
- (5) Ka 'i ai ha taha fakatau me'atau pē ko ha taha na'e 'a'ana ha me'atau pe mahafu 'a ia kuo fakatau atu pe na'e tuku atu koe'uhi kuo fakamafai'i 'e ha laiseni na'e fakahū atu koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu ni, 'a ia ko e taha ko ia ko e taha laiseni fakatau me'atau koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ko ia, 'oku pau ke ne tānaki atu ki he fakamatala kau ki he ngaahi fakatau 'oku ne tauhi fakatatau ki he kupu 10 ha lēkooti 'o e fika, 'aho mo ha toe ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o tu'u 'i he pe tu'utu'uni 'i ha laiseni.
- (6) Ka 'i ai ha taha te ne maumau 'i pe 'ikai te ne fai ki ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke mo'ua pa'anga 'i ha'ane halaia ki ha pa'anga 'e 'ikai lahi ange 'i he \$20.

15 Laiseni ke hū mai me'atau mo e mahafu

- (1) 'Oku pau 'e 'ikai ke 'i ai ha taha te ne hū mai mei muli ki he Pule'anga ni ha me'atau pe mahafu pe ko e kongā 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu, tuku kehe 'o ka 'oku 'i ai ha'ane laiseni ki he hū mai mei muli ko ia:

Ka kuo pau 'i he taimi ko ia 'e hū mai ai ha me'atau pe mahafu ki he Pule'anga ni ta'e 'i ai ha laiseni pe laiseni fakataimi koe'uhi ko e kupu ni 'a ia kuo ma'u ke fakamafai 'aki 'a e hū mai ko ia, kuo pau 'e 'ikai lau 'a e hū mai ko ia 'oku maumau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni 'i he taimi ko ia 'oku tauhi ai 'i he Kau Polisi 'o Tonga 'a e me'atau ko ia kuo hū mai.

- (2) 'E ngofua ke ma'u atu 'a e laiseni ko ia 'i he funga 'o ha tohi kole laiseni ki he Ministia Polisi pea ka hili 'a hono totongi 'o e pa'anga 'oku tu'utu'uni mo fai 'a e me'a ko ia 'i he sīpinga tohi kuo tu'utu'uni .
- (3) 'Oku pau ki he taha ma'u laiseni pehē kotoa pē ke ne fakamo'oni 'a hono hingoa ki ai mo fai ha ngaahi fakamatala fakaikiiki 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pē pe ngaahi kongā 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pe kuo hū mai koe'uhi ko e laiseni ko ia, pea kuo pau ke ne fakafoki 'a e laiseni ko ia ki he Minisita Polisi pe ki he 'apitanga polisi ofi taha kiate ia, 'oku te'eki 'osi 'a e 'aho 'e 3 mei he taimi kuo 'osi ai 'a e 'aonga fakalao 'o e ngaahi me'a 'oku faka'atā 'e he laiseni ko ia.

16 Ngaahi me'atau mo e mahafu 'oku 'ave 'i he meili

Ko ha ngaahi me'atau pe mahafu 'oku fakamoimoi 'i he meili mei ha fonua muli, 'oku pau 'e 'ikai ke 'oatu ia ki he tokotaha 'oku tu'asila ki ai kae pe 'oua kuo 'oatu ki he positi 'ofisi ko ē ke ma'u ai, ha laiseni hū mai mei muli 'o e ngaahi me'atau pe mahafu ko ia.

17 Laiseni hū atu ki muli

- (1) 'Oku pau 'e 'ikai hū atu mei he Pule'anga ni 'e ha taha ha me'atau pe mahafu kae'oua kuo ne ma'u laiseni hū atu ki muli 'o e me'atau pe mahafu ko ia.
- (2) 'E ngofua ke ma'u 'a e laiseni ko ia 'i hano fai ha tohi kole ki he Minisita Polisi fakataha mo hano totongi 'o e pa'anga 'oku tu'utu'uni, pea kuo pau ke 'i he sīpinga tohi ko ia 'oku tu'utu'uni.

18 Ngaahi taulanga mo e ngaahi feitu'u hū mai mo e hū atu ki muli 'o e me'atau mo e mahafu

'E ngofua ki he Palemia, 'aki ha'ane fanongonongo 'i he Kāseté mei he taimi ki he taimi, ke ne fakahā 'oku tapu 'a e hū mai ki he pe hū atu mei he Pule'anga ni ha ngaahi me'atau pe mahafu pe ha fa'ahinga me'atau pe mahafu, tuku kehe 'o ka ko e hū mai pe hū atu ki he taulanga mo e ngaahi feitu'u 'oku fakamahino'i 'i he fanongonongo ko ia, pea kuo pau 'e 'ikai ke hū mai ki he pe hū atu mei he Pule'anga

ni ha ngaahi me'atau pe mahafu 'i ha founa 'oku fepaki mo ha ngaahi tu'utu'uni 'o e fanongonongo ko ia.

19 Ke fakahā 'a e ngaahi me'atau pe mahafu hū mai mei muli

Ko e taha kotoa pē 'oku hū mai ki he Pule'anga ni 'oku ne ma'u pe 'oku 'i he'ene uta ha me'atau pe mahafu mo kinautolu kotoa pe kuo fakamoimoi mai ki ai 'onau ma'u ha me'atau pe mahafu 'i he Pule'anga ni, kuo pau ke nau fakahā ki ha 'ofisa tute 'a e taimi 'oku a'u mai ai 'a e me'atau pe mahafu ko ia mo kimu'a 'oku te'eki faka'atā mei he tute 'a e me'atau pe mahafu ko ia kuo pau ke nau fakahā ki he 'ofisa tute ko ia 'a e laiseni kuo fakahū atu koe'uhi ko e kupu 15 'o e Lao ni.

20 Tautea 'i hano hū mai mei muli pe hū atu ki muli ta'efakalao

- (1) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (1) 'o e kupu 15 pe ko e kupu 17 pe ko e kupu 18 'o e Lao ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he māhina 'e 12 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe tautea 'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula pe fakatou'osi.
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i (3) 'o e kupu 15 pe ko e kupu 19 'o e Lao ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo 'e lava ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100.

21 'Ave holo 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu

Neongo pē ha ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, 'e ngofua ki he Minisita Polisi, 'i he'ene fakakaukau lelei taha koe'uhi ko ha ngaahi 'uhinga ke ne foaki pe 'oua te ne tali pe te ne to'o fakataimi pe te ne fakata'e'aonga'i ha ngaahi laiseni uta 'a ia 'oku ne hanga 'o faka'atā 'a e hū mai ki he, 'ave holo 'i he, uta ki he mo e hū atu mei he Pule'anga ni 'o ha me'atau pe mahafu 'oku uta mai 'i he Pule'anga ni ko e 'ave ki ha feitu'u 'i tu'a-Pule'anga, pea ko e hū mai, hū atu, 'ave ki ha feitu'u, uta mo ma'u 'o ha me'atau pe mahafu pehe koe'uhi ko e mo fakatatau ki hono faka'atā 'e he laiseni uta ko ia kuo pau ke fakalao ia pea kuo pau 'e 'ikai ke lau ia ko e hia 'i he Lao ni.

22 Fufuu'i 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kuo hū mai ta'efakalao

Ka 'i ai ha taha 'oku ne 'ilo pe ka 'oku ne fufuu'i ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai hano laiseni hū mai kuo pau ke halaia 'a e taha ko ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe ke tautea'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula pe fakatou'osi.

23 'E ngofua ki he Palemia ke ne fakatapui 'a hono hū mai mo e hū atu ki muli 'o e me'atau mo e mahafu

- (1) 'E ngofua ki he Palemia, mei he taimi ki he taimi 'aki ha'ane fai ha fanongonongo 'i he Kāseté pe 'i ha nusipepa 'a ia 'oku fa'a pulusi 'o 'ikai toe si'i hifo 'i he tu'o taha 'i he uike 'i he Pule'anga ni pea mo tufa takai 'i he Pule'anga ni, ke ne fakatapui ki ha vaha'a taimi 'a ia 'e ha 'i he fanongonongo ko ia 'a hono hū mai pe hū atu ki muli 'o ha ngaahi me'atau mo e mahafu pe ngaahi konga 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu pe ko ha fa'ahinga 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu ta'e 'i ai ha laiseni makehe 'a ia te ne fakamo'oni hingoa ki ai mo fai ai ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku ne pehe ke fai.
- (2) 'E lava ke ngaue'aki 'a e fakatapui 'o e hū atu ko ia mei he feitu'u kotoa pe 'o e Pule'anga ni pe ko ha feitu'u pe ko ia pe ngaahi feitu'u ko ia 'a ia 'e fakamahino'i 'i he fanongonongo ko ia, pea ko e tokotaha kotoa pe te ne 'ave pe te ne 'oatu 'a e me'a ko ia ki tu'a 'i he Pule'anga ni koe'uhi ko 'ene loto ke 'oatu 'a e me'a ko ia ki ha feitu'u, tatau ai pe pe 'e a'u ki ai fakahangatonu pe 'i ha toe founga kehe, kuo pau ke lau ia koe'uhi ko e kupu ni kuo hū atu 'a e me'a ko ia ki he feitu'u ko ia.
- (3) Ka 'i ai ha taha 'oku ne hū mai ki he pe hū atu mei he Pule'anga ni ha ngaahi me'atau pe mahafu pe ngaahi konga 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu 'a ia 'oku maumau'i ai ha tu'utu'uni 'o ha fanongonongo kuo pulusi koe'uhi ko e kupu ni pe 'oku ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku hā 'i he laiseni makehe kuo fakahū atu, kuo pau ke halaia ia 'i he hia, mo ke lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he mahina 'e 12 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$500 pe ke tautea'aki 'a e nofo pōpula mo e mo'ua pa'anga ko ia fakatou'osi.

24 Tautea 'o ha vaka 'oku ne hū mai mei muli pe hū atu ki muli ta'efakalao 'a e me'atau mo e mahafu

- (1) Kapau 'e 'i ai ha vaka 'oku ngaue'aki ki hono hū mai pe hū atu 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu pe ngaahi konga 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu 'o maumau ai 'a e tu'utu'uni 'o ha fanongonongo koe'uhi ko e Kupu 23, pe 'oku ngaue'aki ki hono 'omai pe tauhi 'o ha me'atau pe mahafu pe ngaahi konga 'o ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku maumau ai 'a e tu'utu'uni 'o e fanongonongo ko ia, kuo pau ke halaia 'a e taha 'oku 'o'ona 'a e vaka pe ko e 'eikivaka 'o e vaka ko ia 'i he hia, mo ke lava ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$2000, tuku kehe 'o ka fakamo'oni'i 'o loto fiemalie ki ai 'a e fakamaau'anga ko e taha 'oku 'o'ona 'a e vaka pe ko e 'eikivaka na'e 'ikai ke 'i ai ha'ane kaunga ki hono uta 'o e me'atau pe mahafu pe ngaahi konga 'o e me'atau pe mahafu ko ia ki he vaka pea na'e hoko 'a e hia ko ia 'oku lau ki ai na'e 'ikai ke ne 'ilo ki ai, loto pe kau ki hono fai 'o e hia ko ia, pea 'e ngofua ke tauhi fakalao 'a e vaka ko ia 'aki ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga kae'oua leva kuo totongi atu ha pa'anga 'e 'ikai ke lahi hake 'i he \$2000 'i ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga ke malu'i 'aki 'a e vaka ko ia.

- (2) 'I hano 'ilo ki ha vaka ha me'atau pe mahafu pe kongā 'o ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku fakatapai koe'uhi ko e kupu 23, kuo pau ke hoko ia ko e fakamo'oni hā ia ko e vaka ko ia 'oku ngāue'aki ki he hū atu pe hū mai 'o e ngaahi me'atau pe mahafu pe ngaahi kongā 'o e me'atau pe mahafu 'a ia 'oku maumau'i ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pe na'e ngāue'aki ia ki he tuku ki ai pe tauhi 'i ai 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu pe ngaahi kongā 'o ha me'atau pe mahafu 'a ia 'oku fakatapai ke hū mai 'e he Lao ni.
- (3) Koe'uhi ko e kupu ni ko e fo'i lea ko e "eikivaka" kuo pau ke kau ki ai 'a e tokotaha kotoa pe, 'a ia 'oku ne pule'i mo tauhi 'a e vaka tuku kehe ha pailate 'o e taulanga 'a ia 'oku ne pule'i pe 'oku ne tauhi 'a e vaka.

25 Fakatapai 'o e ngaahi me'atau 'i he ngaahi feitu'u 'e ni'ihī

- (1) Neongo pē ha toe ngaahi tu'utu'uni kehe 'a e Lao ni, 'e ngofua ki he Kapineti kapau 'oku ne pehē 'e 'aonga koe'uhi ko ha lahi 'o e ngaahi hia 'oku fekau'aki mo e ngāue'aki 'o ha ngaahi me'atau 'i ha feitu'u 'i he Pule'anga ni ke ne fai ha fanongonongo ke —
- (a) tapui 'a e feitu'u ko ia, 'i he hili 'o ha 'aho 'oku fakamahino'i 'i he fanongonongo mo fakatatau ki he ngaahi fakangatangata 'e fakamahino'i, mei he ma'u ai 'e ha taha, ngāue'aki pe to'o holo ai ha ngaahi me'atau pe mahafu;
- (b) tu'utu'uni ke 'oatu 'i hano fiema'u ki ha 'ofisa polisi kimu'a 'i 'aho 'e fakamahino'i ke 'oatu ai 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pe 'i he feitu'u ko ia.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai 'i ai ha'ane 'uhinga lelei, 'a ia 'oku 'iate ia ke ne fakamo'oni'i 'oku 'ikai pehē, 'oku ne fakafisi pe ta'e tokanga ke tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e fanongonongo ko ia kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo ke lava ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he mahina 'e 6 pe tautea'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula ko ia fakatou'osi.
- (3) Ko e ngaahi me'atau mo e mahafu ko ia kuo 'oatu pe fa'ao tupu mei he fanongonongo ko ia kuo fai koe'uhi ko e kupu ni 'e ngofua ke tauhi fakalao ia ki ha vaha'a taimi ko ia 'oku tu'utu'uni 'e he fanongonongo pea mo ha toe vaha'a taimi fe'unga kimui ai 'a ia 'e fiema'u koe'uhi ke lava ai 'a kinautolu 'oku 'anautolu 'o ma'u atu pe toe laiseni'i 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu ko ia.

KONGA VI - ME'A KEHEKEHE

26 Ke toe ngofua 'a hono ngaue'aki , etc 'o e ngaahi me'atau 'e ni'ihii 'o ka 'i ai hano fakamafai

- (1) Kuo pau 'e 'ikai ke 'i ai ha taha ta'e 'i ai ha'ane fakamafai mei he Palemia te ne fakatau atu, fakatau mai pe te ne ma'u ha me'atau 'a ia kuo fa'u pe kuo liliu fakafe'unga ke ngaue'aki 'o hangē ko eni, kapau 'e lomi'i 'a e me'a kamosi 'o e me'atau ko ia 'e hokohoko 'a e fana mai ki tu'a mei he me'atau ko ia 'a e ngaahi me'a 'oku fana'i 'o toki ngata pe 'a e fana mai ki tu'a ko ia 'i hano tukuange ta'e lomi'i 'o e me'a kamosi 'o e me'atau pe ko ha 'osi 'a e ngaahi me'a 'oku fana'i mei he 'ai'anga mahafu.
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i 'oku toki hili ange kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2.
- (3) Ka 'i ai ha mafai 'e 'oatu ki ha taha koe'uhi ko e kupu ni, kuo pau ke 'oatu 'a e mafai ko ia 'i ha tohi pea kuo pau ke pule'i 'a e taha ko 'e he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'o fakamahino'i 'i he tohi fakamafai ko ia, pea kapau 'e 'ikai te ne tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni ko ia, kuo pau ke halaia ia 'i he hia, mo lava ke tautea 'o nofo pōpula 'o 'ikai fuoloa ange 'i he mahina 'e 3 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$40 pe tautea'aki 'ae mo'ua pa'anga mo e nofo popula pe fakatou'osi.
- (4) 'Oku pau ke kau ki he ngaahi tu'utu'uni ko ia 'oku ha 'i he tohi fakamafai 'oku lau ki ai 'i mu'a mo ha toe ngaahi tu'utu'uni 'a ia oku pehe 'e he Palemia, hili 'a 'ene vakai'i 'o e ngaahi fo'i me'a takitaha, 'oku fe'unga ke toe fai koe'uhi ke 'oua 'e fakatu'utāmaki 'a e me'atau ko ia 'oku fekau'aki mo e tohi fakamafai ki he mo'ui 'a e kakai pe ko e melino.
- (5) 'E ngofua ki he Palemia 'i ha taimi pe kapau 'oku ne pehē 'e fe'unga ke fai ai ke ne tamate'i 'aki ha fanongonongo 'i ha tohi, 'a ia 'e hā ai, 'oku ne fiema'u ke 'oatu 'e he tokotaha ko ia kuo fakamafai 'a e tohi fakamafai ko ia ki ha taha 'e fakamahino'i 'i he tohi fanongonongo ko ia kimu'a 'oku te'eki ai ke 'osi 'a e 'aho 'e 2 mei he 'aho na'e fai ai 'a e fanongonongo ko ia, pea kapau 'e 'ikai tauhi 'a e tokotaha ko ia ki he me'a ko ia 'oku fiema'u kuo pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$40.
- (6) 'Oku pau 'e 'ikai ke fakafisi 'a e Minisita Polisi ke ne foaki atu pe fakafo'ou mo kuo pau 'e 'ikai te ne tamate'i 'i ha laiseni 'o ha me'atau 'o kapau kuo fakamafai 'e he Palemia 'a e taha kole laiseni' 'i he taimi ko ia ke ne ma'u 'a e me'atau ko ia.

27 'E ngofua ke 'oua 'e 'oatu ha laiseni

- (1) Fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 26, 'e ngofua ki he Minisita Polisi, ke 'oua te ne tali ha tohi kole ke fakahu atu pe fakafo'ou ha laiseni ta'e

'i ai ha'ane 'uhinga ki he ta'e tali ko ia, mo ke ne lava 'i ha ngaahi 'uhinga koe'uhi ko e mo'ui 'a e kakai, 'a ia ke tohi fakalekooti tonu pe 'e ia, ke ne tamate'i pe to'o fakataimi ha laiseni 'o kapau kuo mo'ua 'a e tokotaha ma'u laiseni 'i ha hia koe'uhi ko e Lao ni pe 'oku ne maumau'i ha tu'utu'uni 'oku ha 'i he laiseni pe ko ha ngaahi me'a kehe kuo tu'utu'uni .

- (2) 'Oku pau 'e 'ikai lava ke fakahu atu ki ha pe fakafo'ou ha laiseni 'a ha taha 'oku si'i hifo 'a hono ta'u motu'a 'i he ta'u 21.

28 Tautea 'o ha ma'u fakamo'ua pe fakatautuki 'o ha me'atau pe mahafu

- (1) 'Oku pau 'e 'ikai ke ma'u 'e ha taha ha me'atau pe mahafu, koe'uhi ko ha fakamo'ua, mei ha taha pe 'e fakatau atu 'e ha taha ha me'atau pe mahafu 'aki ha fakatautuki.
- (2) Kapau 'e 'i ai ha taha te ne maumau'i 'a e tu'utu'uni 'o e kupu ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo ke lava 'i ha'ane mo'ua ke nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he mahina 'e 6 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe tautea'aki 'a e nofo pōpula mo e mo'ua pa'anga ko ia fakatou'osi.

29 Kumi 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu 'i hano fakamafai 'e he Fakamaau'anga

- (1) 'I ha taimi pē 'e 'i ai ha 'uhinga ke tui ai ha fakamaau polisi ko ha taha 'oku nofo 'i he feitu'u 'a ia 'oku ne mafai fakalao ki ai —
- (a) 'a ia 'oku 'i he taha ko ia ha me'atau pe mahafu 'oku te'eki laiseni pe 'oku ne maumau'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'oku hā 'i he laiseni 'oku fakahū atu pe koe'uhi ko ha me'a 'oku ta'e fakalao; pe
- (b) 'oku 'i he taha ko ia ha me'atau pe mahafu 'a ia 'e 'ikai lava ke ne tauhi ta'e 'i ai ha fakatu'utamaki ki he melino faka-e-kakai,

'e ngofua ki he fakamaau polisi ko ia 'aki ha'ane fai ha tohi kumi koloa ke tu'utu'uni ki ha 'ofisa polisi pea mo fakamafai'i 'a e 'ofisa polisi ko ia 'i ha taimi pe 'o e 'aho pe po'uli —

- (i) ke hū 'a e 'ofisa polisi ko ia ki he mo kumi 'i he fale pe 'api ko ia 'a ia 'oku 'i ai 'a e 'uhinga ke tui 'a e fakamaau polisi 'e ma'u 'i ai ha me'atau pe mahafu; mo
- (ii) ke fa'ao mo 'oatu ki ha fakamaau'anga 'a e me'atau pe mahafu ko ia; mo
- (iii) ke taki ha taha 'oku 'ilo'i 'i he fale pe 'api ko ia 'a ia 'oku 'i ai 'a e 'uhinga ke mahalo ai 'a e 'ofisa polisi ko ia kuo fai 'e he taha ko ia ha hia 'e tautea 'i he Lao ni.
- (2) 'I hono fakahoko 'o e tohi kumi koloa ko ia ko e taha ko ia kuo fakamafai'i, 'e ngofua ke ne ngaue'aki 'a e ngaahi tokoni ko ia te ne fiema'u.

- (3) Ko e taha kotoa pe, 'i he funga 'a hono fai 'o e kumi koe'uhi ko e kupu ni, 'i hono ma'u ki ai pe 'oku ne tauhi ha me'atau pe mahafu pe 'oku ne 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku fufuu'i ai ha me'atau pe mahafu 'oku ne fakafisi ke 'omai pe fakaha ki he taha ko ia 'oku ne fai 'a e kumi, pe 'oku ne loto ke fufuu'i 'a e me'atau pe mahafu kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 2 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$100 pe tautea'aki 'a e mo'ua pa'anga mo e nofo pōpula ko ia fakatou'osi.

30 Tauhi fakalao 'e he kau Polisi ha me'atau pe mahafu

Ka 'i ai ha me'atau pe mahafu kuo 'oatu ki ha 'ofisa polisi 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu-si'i 4 'o e kupu 6 pe kupu-si'i (1) 'o e kupu 11 'o e Lao ni, pe koe'uhi ko ha tu'utu'uni 'i ha laiseni, 'e ngofua ki he Minisita Polisi 'i ha ngaahi 'uhinga koe'uhi ko e mo'ui 'a e kakai 'a ia ke tohi fakalekooti tonu pe 'e ia, pe ko ha toe 'uhinga lelei kehe, ke ne tu'utu'uni ke tauhi fakalao 'e he kau polisi 'a e me'atau pe mahafu ko ia:

Ka kuo pau e 'ikai 'i ai ha me'atau pe mahafu 'e tauhi fakalao koe'uhi ko e kupu ni 'o ka fepaki 'a e tu'utu'uni ko ia mo ha ngaahi tu'utu'uni 'a e Palemia.

31 Hū ki ha feitu'u ta'e 'i ai ha tohi kumi koloa

'E ngofua ki ha 'ofisa polisi ke ne hū ta'e 'i ai ha'ane tohi kumi koloa pea mo ke ne nofo 'o talitali 'i ha kelekele pe ha 'api 'a ia 'oku 'ikai ko e fale nofo'anga, pea ke ne nofo 'o talitali 'i he 'api pe kelekele ko ia ki ha taimi 'a ia 'e fiema'u ke ne lava ai 'o 'ilo'i pe ko e tokotaha ko ia 'oku ne to'o holo pe ngaue'aki pe 'oku ne ma'u 'a e me'atau pe mahafu 'i he kelekele pe 'api ko ia 'oku ma'u laiseni ki he me'atau pe mahafu ko ia.

32 'I ha 'ikai lava 'a e tokotaha ma'u laiseni ke hoko atu 'a 'ene ngaue fakapisinisi

Kapau 'e mate ha taha laiseni fakatau me'atau pe mahafu pe laiseni hū mai me'atau pe mahafu pe koe'uhi kuo hulu 'a hono mo'ua 'o 'ikai lava hano totongi, pe koe'uhi ko ha'ane faingata'a'ia faka-e-'atamai, pe koe'uhi 'e 'ikai lava ke hoko atu 'a 'ene ngaue fakapisinisi ko ia koe'uhi ko ha'ane toe faingata'a'ia kehe, kuo pau 'e 'ikai ke mo'ua pe mole ha me'a 'a e taha ko ia te ne hoko atu 'a e ngaue fakapisinisi 'a e taha ma'u laiseni ko ia, koe'uhi ko ha'ane toe faingata'a'ia kehe, kuo pau 'e 'ikai ke mo'ua pe mole ha me'a 'a e taha ko ia te ne hoko atu 'a e ngaue fakapisinisi 'a e taha ma'u laiseni ko ia, koe'uhi ko ha'ane ngaue'aki 'a e laiseni ko ia ko e fakafofonga'i 'o e taha ma'u laiseni ki ha vaha'a taimi fe'unga 'a ia 'e fiema'u ke ne fai ha tohi kole 'o ha laiseni fo'ou, mo kuo pau ke lau 'a e taha ko ia 'i he ngaahi me'a kotoa pe koe'uhi ko e Lao ni ko e taha ia 'oku ne ma'u 'a e laiseni kuo lau ki ai, pea 'e lava ke mo'ua ia 'i he founa tatau mo ia ko e na'a ne 'uluaki ma'u 'a e

laiseni kae'oua kuo 'oange kiate ia, pe 'e 'ikai tali ke 'oange kiate ia, ha laiseni fo'ou.

33 Tuku 'o e me'atau pe mahafu 'i ha 'apitanga polisi

- (1) Ka 'i ai ha taha 'oku ne ma'u ha me'atau pe mahafu 'a ia kuo hoko 'o ne ma'u ta'e fakalao koe'uhi kuo 'osi 'a e taimi 'aonga fakalao pe kuo to'o fakataimi pe kuo tamate'i 'a e laiseni 'o e ngaahi me'atau pe mahafu ko ia, kuo pau leva ke hanga 'e he taha ko ia 'o 'oatu 'a e ngaahi me'atau pe mahafu ko ia ke tauhi 'i ha 'apitanga polisi.
- (2) Kapau ko e taha 'oku 'a'ana ha me'atau pe mahafu, 'a ia kuo hoko 'o ne ma'u ta'e fakalao 'a e me'atau pe mahafu ko ia koe'uhi he kuo 'osi 'a e taimi 'aonga fakalao pe kuo tamate'i pe to'o fakataimi 'a e laiseni, 'oku 'ikai te ne ma'u ha laiseni ke fakamafai 'a 'ene ma'u 'o e me'atau pe mahafu ko ia kimu'a 'oku te'eki 'osi 'a e mahina 'e 6 mei he 'aho na'e ngata ai 'a e tamate'i pe to'o fakataimi, 'e ngofua leva ke fakatau atu 'a e ngaahi me'atau pe mahafu ko ia pea ke ma'u 'e he taha ko ia 'i he hili 'a hono totongi 'o e ngaahi fakamole, pea ka 'ikai ke fakatau atu 'e ngofua ke tuku atu 'i ha toe founga kehe pe faka'auha 'a e me'atau pe mahafu ko ia.⁵
- (3) 'Oku pau ki he taha kotoa pe kuo laiseni ke ma'u ha ngaahi me'atau pe mahafu koe'uhi ko e Lao ni, 'i he funga 'o ha'ane 'alu me he Pule'anga ni tuku kehe ange 'o ka 'oku ne hu ki tu'a 'a e me'atau pe mahafu ko ia 'i he'ene 'alu ko ia, kuo pau ke ne liliu 'a e me'atau pe mahafu ko ia ki ha taha kuo fakamafai koe'uhi ko e kupu 14 ke ne ma'u e me'a ko ia, pe tuku atu ke tauhi malu 'i ha 'apitanga polisi.
- (4) 'Oku pau ko ha kalofanga ia 'o ha taha kuo faka'ilo koe'uhi ko ha'ane ma'u, ngaue'aki pe to'o holo ta'e fakalao ha me'atau pe mahafu 'o kapau te ne fakamo'oni'i ko 'ene to'o holo pe ma'u 'a e me'atau pe mahafu ko ia ko 'ene fai ia koe'uhi ko 'ene 'amanaki 'ai ke tuku 'i ha pe ke sivi 'i ha ngaue'anga polisi pea na'a ne fai 'a e me'a kotoa pe fekau'aki mo e me'a ni 'i he founga taau mo ta'e fakafuolua noa'ia, pea mo ke fakamo'oni'i 'e ha taha ko ia kuo hoko ha me'a 'i he ongo me'a ko eni 'oku hoko hake —
 - (a) kuo ngaue'aki ha laiseni, ki he ma'u, ngaue'aki pe to'o holo 'o e me'atau pe mahafu ko ia pe ki he hu mai mei muli 'o e me'atau pe mahafu ko ia, 'i he te'eki 'osi 'a e 'aho fitu kimu'a pe toki hoko 'a e 'aho na'e pehe na'e fai ai 'a e hia; pe
 - (b) 'o kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha laiseni pehe kuo ngaue'aki, 'oku 'ikai ko ha kovi 'a'ana.

34 Tuku atu 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu kuo tauhi fakalao

Ko e ngaahi me'atau mo e mahafu kuo tauhi fakalao 'e he kau polisi koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu 25 mo e 30 'o e Lao ni, kuo pau 'i he 'osi 'a e taimi ko ia ke tauhi fakalao ai, tuku kehe 'o ka na'e 'omai kimu'a ki ha fakamaau'anga, ke

fakafoki kia kinautolu kuo mafai fakalao ke nau ma'u 'a e me'a ko ia. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha pehe kuo pau leva ke ngaue'aki 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu ko ia 'i he founga kuo tu'utu'uni.

35 Ko ia 'oku 'a'ana

Ko ha taha 'oku nofo 'i ha fale pe 'api 'a ia 'oku ma'u 'i ai ha me'atau pe mahafu kuo pau ke lau 'a e taha ko ia kae'oua kuo fakamo'oni 'oku 'ikai ke pehē, ko e taha ia 'oku ne ma'u 'a e me'atau pe mahafu ko ia koe'uhi ko e Lao ni.

36 Fakapale 'o e kau talatala

'E ngofua ki ha fakamaau'anga 'a ia 'oku ne hilifaki ha tautea koe'uhi ko e Lao ni, ke ne tu'utu'uni ke totongi atu ki ha taha ko ia koe'uhi ko 'ene fakamatala pe fakamo'oni na'e lava ai ke hilifaki 'a e tautea, ha sino'i pa'anga 'e 'ikai lahi ange 'i he vaeuamalie 'o e mo'ua pa'anga 'e ma'u mai 'i he mo'ua ko ia.

37 Tukuange ke mole

'E ngofua ke fa'ao 'e ha 'ofisa polisi pe 'e ha 'ofisa 'o e potungāue tute fakataha mo e ngaahi 'ai'anga me'a 'oku ma'u ai 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu, 'a e ngaahi me'atau mo e mahafu kotoa pe 'a ia 'oku nau maumau'i ha ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pe ko ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni, pe ko ha maumau'i 'o ha tu'utu'uni na'e tu'unga ai 'a hono foaki 'o e laiseni pea 'e lava ke mole atu 'a e ngaahi me'a ko ia 'i ha tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga.

38 Ke malu 'a hono tauhi 'o e ngaahi me'atau mo e mahafu

- (1) Ko e taha kotoa pē 'oku ne ma'u ha me'atau pe mahafu kuo pau ke ne tauhi 'a e me'atau pe mahafu ko ia 'i he taimi kotoa pe ke malu mo 'i ha feitu'u 'oku malu, mo ke ne tauhi 'a e me'atau pe mahafu ko ia 'i ha tu'unga 'e kei lava ke ngaue lelei 'aki mo 'ikai fakatu'utamaki, pea kuo pau ke ne fai 'a e ngaahi me'a kotoa pe, 'i ha founga fe'unga ke fakapapau'i 'aki 'e 'ikai mole pe kaiha'asi 'a e me'atau pe mahafu ko ia mo ke ne 'ai ke 'oua 'i ha taimi 'e 'atā ai ki ha taha 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane totonu fakalao ki ai ke ne ma'u 'a e me'atau pe mahafu ko ia.
- (2) Kapau 'e 'i ai ha taha 'e 'ikai te ne tauhi ki ha tu'utu'uni 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni kuo pau ke halaia ia 'i he hia mo ke lava 'i ha'ane mo'ua ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai fuoloa ange 'i ha māhina 'e 6 pe ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$200 pe tautea 'aki 'a e nofo pōpula mo e mo'ua pa'anga ko ia fakatou'osi.

39 Tautea fakalukufua

Ka 'i ai ha taha 'e halaia 'i ha hia koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe ko ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni 'a ia ko e hia ko ia 'oku 'ikai ke fakaha tonu hano mo'ua kuo pau ke lava 'a e taha ko ia ke mo'ua pa'anga 'o 'ikai lahi hake 'i he \$50.

40 Mo'ua 'a e taha ma'u laiseni mo e taha ko hano fakafongga

- (1) Ko ha taha kuo ma'u laiseni koe'uhi ko e Lao ni 'a ia 'e lava ke mo'ua, koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe koe'uhi ko ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni, 'i ha tautea, mo'ua pe ko e tukuange ha'ane me'a ke mole koe'uhi ko ha me'a na'e ne fai, me'a na'e 'ikai ke ne fai, ta'etokanga pe ko ha'ane kovi, kuo pau 'e lava ke mo'ua mo ia 'i he tautea, mo'ua, pe ko e tukuange 'o ha me'a ke mole koe'uhi ko ha me'a na'e fai, me'a na'e 'ikai fai, ta'etokanga pe ko ha kovi 'a hono fakafongga pe ko 'ene taha ngaue 'oku ne ngaue'aki 'i he'ene ngaue faka-pisinisi ko ia, ko e taha kuo ma'u laiseni pehe, 'o kapau na'e fai 'a e ngaahi me'a ko ia, pe na'e 'ikai fai 'a e ngaahi me'a ko ia, ngaahi ta'etokanga pe ko e ngaahi kovi 'e hono fakafongga pe taha ngaue 'i he'ene fai 'o e ngaue fakapisinisi 'a e taha kuo ma'u laiseni ko ia.
- (2) Ko ha fakafongga pe taha ngaue 'oku ngaue'aki 'e ha taha kuo laiseni koe'uhi ko e Lao ni, 'i he fai 'o e ngaue fakapisinisi 'a e taha kuo laiseni ko ia kuo pau 'e lava mo ia ke mo'ua, 'i hono kotoa mo ke ngaue'aki ki ai 'a e ngaahi me'a ko ia 'o hange pe ko e taha kuo laiseni ia, 'i he tautea kotoa pe, mo'ua pe ko e tukuange ha me'a ke mole 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he Lao ni pe 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni koe'uhi ko e ngaahi me'a na'e fai ko ia, ngaahi me'a na'e 'ikai fai, ngaahi ta'etokanga pe ngaahi kovi ko ia.

41 Kumi 'i he ngaahi vaka

- (1) Kapau —
 - (a) 'oku 'i ai ha vaka 'i ha taulanga 'oku fakamahalo'i 'oku 'i ai ha me'a 'a ia ko hono hū mai ki he pe hū atu ki muli mei he Pule'anga ni 'oku fakatapui 'i he feitu'u kotoa pe 'o e Pule'anga ni koe'uhi ko e kupu 23 'o e Lao ni, mo 'a ia 'oku 'ikai ke fakangofua 'e he Lao ni pe 'e ha laiseni makehe koe'uhi ko e Lao ni; pe
 - (b) 'oku 'i ai ha vaka 'oku 'amanaki tukufolau ki ha feitu'u mahino 'a ia 'oku mahalo'i 'oku 'i ai ha me'a 'a ia ko hono hū atu ki he feitu'u ko ia mei he Pule'anga ni 'oku fakatapui mo 'ikai ke faka'atā 'o hangē ko ia 'oku lau ki ai 'i mu'a,

'e ngofua ki ha fakamaau polisi ke ne fakahū atu ha tohi kumi koloa ki ha 'ofisa polisi pe 'ofisa 'o e potungāue tute ke hua 'a e vaka ko ia.

Ka 'o kapau 'oku 'i ai ha 'uhinga lelei 'a ha 'ofisa 'o e potungaue tute pe 'ofisa polisi ke tui ai 'e tomui mai 'a hono ma'u 'o e tohi kumi koloa ia 'i he maumau 'i 'o ha lao, 'e ngofua ke hū leva 'a e 'ofisa 'o e potungaue tute pe 'ofisa polisi, ta'e 'i ai ha tohi kumi koloa ki ha vaka mo kumi pea mo fa'ao ha me'atau pe mahafu 'a ia 'o kapau na'e 'i ai ha tohi kumi koloa koe'uhi ko e kupu ni 'e lava ke fa'ao pea mo taki ha taha 'a ia 'oku 'i ai ha 'uhinga fe'unga ke mahalo'i ai 'oku halaia 'a e taha ko ia 'i he hia koe'uhi ko e Lao ni.

- (2) 'I hano fakahoko 'o e tohi kumi koloa ko ia, 'e ngofua ki ha taha kuo fakahu atu ki ai 'a e tohi kumi koloa ko ia ke ne —
- (a) 'alu mo hano kau tokoni pe ko ia pe ki ha vaka 'oku hā 'a hono hingoa 'i he pe 'oku fakamatala'i 'i he tohi kumi koloa ko ia;
- (b) hu fakamalohi ki he feitu'u kotoa pe 'o e vaka ko ia; mo
- (c) taki ha taha 'a ia 'oku 'i ai ha 'uhinga fe'unga ke ne mahalo'i 'oku halaia 'a e taha ko ia 'i ha hia koe'uhi ko e Lao ni.
- (3) Kapau 'i he funga 'a hono fai 'o e kumi koe'uhi ko e kupu ni —
- (a) 'e 'ilo ha me'a ki ha vaka 'i taulanga 'a ia ko e me'a ko ia 'oku, fakatapui, 'a hono hū mai mei muli pe hū atu ki muli, 'i he feitu'u kotoa pe 'o e Pule'anga ni 'e ha fanongonongo koe'uhi ko e kupu 23 'o e Lao ni pea 'a ia 'oku 'ikai ke fakangofua 'i he Lao ni pe 'e ha laiseni makehe koe'uhi ko e Lao ni; pe
- (b) 'e 'ilo ha me'a ki ha vaka 'a ia 'oku 'amanaki ke tukufolau ki ha taulanga 'o ha feitu'u 'a ia ko e hū atu ki ai mei he Pule'anga ni 'a e me'a ko ia 'oku fakatapui mo 'ikai ke ngofua 'o hangē ko ia 'oku lau ki ai 'i mu'a,

kuo pau leva ke pehē, tuku kehe mo kae'oua kuo fakamo'oni'i 'oku 'ikai ke pehe, na'e 'ai ke hū mai ki he pe hū atu mei he Pule'anga ni 'a e me'a ko ia 'a ia ko hono hū mai pe hū atu 'oku maumau ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pea 'e ngofua ke puke 'a e vaka ko ia koe'uhi ke to'o 'a e me'a ko ia mei ai mo ngofua ke to'o 'a e me'a ko ia mei ai.

42 Ma'u 'o ha me'atau pe mahafu ke fai'aki ha hia

- (1) Ka 'i ai ha taha 'oku 'iate ia ha me'atau lolotonga 'oku ne fai ha hia pe 'i he'ene feinga ke fai ha hia, pe 'i he'ene 'ai ke fai 'aki ha hia pe fakafaingata'a'ia'i 'aki hano taki pe ko e taki 'o ha taha kehe, 'oku pau ke halaia 'a e taha ko ia 'i he hia pea 'e lava nofo pōpula 'i ha'ane mo'ua ki ha vaha'a taimi 'a ia 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 10.
- (2) 'I ha hopo koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni, 'oku pau ke pehē, 'o ka 'e fakamo'oni'i na'e to'o holo 'e he faka'iloa ha me'atau mo ne 'ai ke fai ha hia pe fakafaingata'a'ia'i pe ta'ofi 'a hono taki, ko e fakamo'oni ia na'a ne to'o 'a e me'atau ko ia ke fai'aki 'a e me'a ko ia.

43 Taha kuo taki ke 'ave ki ha 'apitanga polisi

Ko e taha kotoa pe kuo taki koe'uhi ko ha mafai kuo 'oatu 'e he Lao ni, kuo pau, fakataha mo ha me'a 'a ia na'e hoko ai pe na'e 'ai ke fai ai 'a e hia, ke 'oatu ia ki ha ngaue'anga polisi pea ke 'oatu ia 'i he faingamalie vave taha ki ha fakamaau'anga polisi ke fai ki ai ha tu'utu'uni 'o fakatatau ki he Lao.

44 To'o holo 'a e me'atau 'i ha feitu'u fakapule'anga

- (1) Ka 'i ai ha taha, 'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai hano mafai fakalao pe ko ha'ane 'uhinga fe'unga, 'a ia 'oku 'iate ia ke ne fakamo'oni'i 'oku 'ikai ke pehē, 'oku 'iate ia 'i ha feitu'u fakapule'anga ha me'afana pulu mofele 'a ia 'oku fakamahafu pe ko ha me'atau pe (tatau ai pe pe 'oku fakamahafu pe 'ikai) fakataha pea mo ha mahafu 'a ia 'e lava ke ngaue'aki 'i he me'atau ko ia, 'oku pau ke halaia 'a e taha ko ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'a ia 'e 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 5.
- (2) Koe'uhi ko e kupu ni, 'oku pau ke pehe 'oku fakamahafu ha me'afana pulu mofele pea ko ha me'atau 'ea 'o ka pau 'oku 'i ai ha mahafu 'i he seimipā pe ko e ngutu'i me'afana pe 'i he 'ai'anga mahafu pe 'i ha toe fa'ahinga me'a 'a ia 'e 'i he anga 'a hono tukunga 'e lava ke fafanga ai ha mahafu ki he seimipa pe ngutu'i me'afana 'aki ha ivi'i tangata pe ko 'i ha ngaue faka'otometiki ha konga 'o e me'a ana pe me'atau .

45 Hū ta'e ngofua mo ha me'atau ki ha fale

Ka 'i ai ha taha, 'a ia 'oku 'i ai ha me'atau 'iate ia, 'i he taimi 'oku ne hū ai pe 'i he'ene 'i ha fale pe ko ha falefakatolo pe hu'anga ki he fale ko ia, pe ko ha loto 'a, ngoue pe ko ha kelekele 'oku hoko atu ki he pe 'e 'i he feitu'u loto 'a 'o e fale ko ia, 'a ia ko 'ene hū ko ia ko e hū ta'e ngofua pea mo 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane 'uhinga fe'unga fakalao 'a ia 'e 'iate ia ke ne fakamo'oni'i 'oku 'ikai ke pehē, oku pau ke halaia ia 'i he hia pea 'e lava ke tautea 'o nofo pōpula ki ha vaha'a taimi 'o 'ikai fuoloa ange 'i he ta'u 'e 5.

46 Mafai ke ta'ofi mo kumi 'i ha taha he hala ha ngaahi me'atau pe mahafu

'Oku pau ke fakalao ki ha 'ofisa polisi ke ne ta'ofi pea ne kumi 'i ha taha 'i he hala pe ko e 'i ha toe feitu'u fakapule'anga 'i ha taimi pe 'o e 'aho pe po'uli 'a ia ko e taha ko ia 'oku ne fai ha ngaahi me'a 'i ha founa fakahu'uhu'u pe 'oku mahalo 'a e 'ofisa polisi 'oku 'iate ia ha ngaahi me'atau pe mahafu.

47 Lau 'oku pehē

'Oku pau ke lau 'a e taha kotoa pē 'a ia na'a ne ma'u pe na'a ne pule'i ha me'a 'oku 'i ai ha me'atau pe mahafu, tuku kehe ange kae'oua kuo fakamo'oni'i oku 'ikai ke pehe, na'e ma'u 'e he taha ko ia'a e me'atau pe mahafu ko ia.

48 Ngaahi tu'utu'uni⁶

'E ngofua ki he Kapineti mei he taimi ki he taimi ke fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni koe'uhi ko e ngaahi me'a ko 'eni 'oku hoko hake —

- (a) ke tu'utu'uni 'a e sīpinga tohi 'o e ngaahi laiseni kotoa pē pea mo ha ngaahi tohi fakamo'oni'aki kehe 'e fiema'u koe'uhi ko e Lao ni;
- (b) ke fai ha tu'utu'uni ki he faka'ilonga'i 'o e ngaahi me'atau 'a ia kuo fakahu atu 'a hono laiseni ke ma'u 'e ha taha;
- (c) ke pule'i 'a e founga kuo pau ke fai kiai 'a e ngaahi tohi kole laiseni;
- (d) ke pule'i 'a e ngaahi tu'unga 'a ia 'oku foaki atu ai 'a e ngaahi laiseni pea mo ki he ngaahi me'a fakakatoa 'o e fakahu atu 'o e ngaahi laiseni mo e ngaahi tu'unga 'a ia 'e lava ke to'o fakataimi pe fakata'e'aonga'i ai ha laiseni;
- (e) ke fai ha tu'utu'uni ki he 'oatu 'o e fakamatala 'a kinautolu 'oku nau ma'u ngaahi me'atau pe mahafu;
- (f) ke tu'utu'uni 'a e ngaahi pa'anga totongi ke totongi koe'uhi ko ha me'a na'e fai, pe koe'uhi ko ha laiseni pe tohi fakamo'oni'aki kuo fakahu atu pe 'oatu koe'uhi ko e Lao ni, pea mo ke tu'utu'uni pe ko hai te ne tanaki mo tuku ki ai 'a e pa'anga totongi ko pea mo ke tu'utu'uni ki he founga 'e tanaki'aki 'a e pa'anga totongi ko ia;
- (g) ke pule'i 'a e tuku atu, faka'auha pe fakatau 'o ha ngaahi me'a kuo tuku ange ke mole, puke fakalao pe tuku koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni;
- (h) ke tu'utu'uni ki he ngaue'aki fakakatoa 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni, pea fakangatangata ke ngaue'aki pe fakafeitu'u 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ia.⁷

49 Mafai ke faka'atā

'E ngofua ki he Palemia, mei he taimi ki he taimi 'aki ha'ane fai ha fanongonongo 'i he Kāsete pe 'i ha nusipepa 'a ia 'oku fa'a pulusi 'i he Pule'anga ni 'o 'ikai ke si'i hifo 'i he tu'o taha 'i he uike pea 'oku tufa takai 'i he Pule'anga ni, ke ne faka'atā ha ngaahi me'atau pe mahafu pe fa'ahinga 'o ha ngaahi me'atau pe mahafu 'i he Pule'anga ni pe 'i ha feitu'u 'o e Pule'anga ni mei hono ngaue'aki ki ai kotoa pe ha tu'utu'uni 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni.

50 Ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni ke fakalahi'aki 'a e Ngaahi Lao kehe

'Oku pau ke hoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni ko e fakalahi 'o e, ka 'oku 'ikai ko e fakavaivai'i 'o e mālohi 'o ha, ngaahi tu'utu'uni 'o ha lao kehe 'a ia 'oku ngaue'aki 'i he taimi ni 'i he Pule'anga ni 'o kau ki he fa'u, fakatau, liliu, fakatau mai, ma'u mai, ma'u faka-fo'i-tangata, ngaue'aki, tauhi, 'ave holo, uta hū mai mei muli pe hū atu ki muli 'o e ngaahi me'atau, mahafu pe ngaahi 'one.

¹ FAKALAHĪ

¹ Tohi Lao Fakatonutonu 1988, Vahe 39 – Lao fika 10 ‘o e 1968, 8 ‘o e 1981, 46 ‘o e 1988

Fakatonutonu ‘e he Lao 19 ‘o e 2003, kamata‘anga ‘aho 11 ‘o Sepitema, 2003

Fakatonutonu ‘e he Lao 42 ‘o e 2010, kamata‘anga ‘aho 24 ‘o Novema, 2010

² Fakatonutonu ‘e he Lao 8 ‘o e 1981

³ Fakatonutonu ‘e he Lao 42 ‘o e 2010

⁴ Fakatonutonu ‘e he Lao 19 ‘o e 2003

⁵ Fakatonutonu ‘e he Lao 46 ‘o e 1988

⁶ Fakatonutonu ‘e he Lao 42 ‘o e 2010

⁷ Fakatonutonu ‘e he Lao 42 ‘o e 2010